

KIJOWSKI SIEDEMNASTOWIECZNY WARIANT CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKIEGO PATERYKA

Ryszard ŁUŻNY, Kraków

Pateryk, jako jeden z gatunków piśmiennictwa hagiograficzno-ascetycznego w prawosławnym, bizantyjsko-słowiańskim kręgu kulturowym, odegrał w życiu literackim Słowian Wschodnich doniosłą rolę. Pojawił się tu bardzo wcześnie, wraz z innymi typami najpierw tłumaczonej, a potem naśladowanej literatury religijnej, a więc z przekładami poszczególnych ksiąg Pisma Świętego, z oryginalną sztuką homiletyczną i piśmiennictwem parenetycznym, z apokryfami i tekstami patrystycznymi, i stał się na Rusi, obok takich gatunków literatury żywotopisarskiej, jak Mineja, Prolog, biografie poszczególnych świętych, podstawowym gatunkiem piśmienniczym i niezastąpioną lekturą nie tylko człowieka średniowiecza czy węższych, profesjonalnych kręgów cerkiewnych.

Ponieważ zaś — w przeciwieństwie do Prologu czy Minei — Pateryk (*πατερικόν βιβλίον*, *otiecznaja kniga*, *otiecznik*) był zbiorem krótkich życiorysów lub też wypowiedzi świętobliwych mnichów jakiegoś jednego klasztoru czy pustelników prowadzących ascetyczne życie na określonym terytorium¹, na gruncie ruskim, obok zbiorów opowieści o czynach świętych ojców (*πατήρ*) tłumaczonych z greckiego czy rozpowszechnianych tu w gotowych już redakcjach południowo-słowiańskich, rychło pojawiły się oryginalne, ruskie odpowiedniki Pateryka. Prócz więc oddzielnych opisów życia, czynów i śmierci miejscowych, ruskich świętych, prócz uzupełnianych obficie hagiograficznym materiałem lokalnym staroruskich odpowiedników grecko-słowiańskich kompilacji żywotopisarskich (*συναξάριον*, *μενολόγιον*, zbiory żywotów w porządku dni i miesięcy kalendarza liturgicznego: nazwany tu — dzięki omyłce przepisywacza-tłumacza — prologiem, oraz mineja »czetja«, czyli nie liturgiczna, »lekturowa«), powstających tu już od wieku XI i XII, a kontynuowanych i przepisanych aż do początków ery nowożytnej (koniec stulecia XVII), prócz przekładów z greckiego tak znanych bizantyjskich zbiorów, jak *Pateryk Synajski* Joanna Moscha (*limonar'*, *ług duchownyj*²), *Pateryk alfabetyczny*,

¹ Por. hasło »Pateryki«. Энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, том XXIII, С.-Петербург 1898, 7–8, oraz А. Н. Робинсон, Патерик. Краткая литературная энциклопедия, том 5: Мурари – Припев, Москва 1968, szpalta 624–625; tu także bibliografia literatury krutyczej problemu.

² Синайский патерик. Издание подготовили В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина. Издательство »Наука«, Москва 1967, 5–15.

jak pateryki *Egipski* (*Λαοσακόν* Palladiusza), *Jerozolimski*, *Rzymski* (oparty na pismach papieża Grzegorza Wielkiego) czy tzw. *Skitski*, powstały tu oryginalne, ruskie zbiory żywotów, przedstawiające sylwetki, czyny i wypowiedzi ludzi z najstarszych, najbardziej znanych lokalnych skupisk życia monastycznego. Mają więc swoje pateryki takie historyczne wielkie i czcigodne klasztory, jak Sołowiecki, Josifo-Wołokołamski, Pskowsko-pieczerski, Troicko-Siergiejewski³ (ten ostatni zresztą powstał dopiero w końcu XIX w.), a wśród nich oczywiście także najpierwszy i najbardziej słynny, źródło monastycyzmu na ziemiach wschodniosłowiańskich, klasztor-ławra Kijowsko-pieczerski.

Pateryk Kijowsko-pieczerski należy do najwybitniejszych i najbardziej reprezentatywnych zabytków literatury staroruskiej okresu przedmongolskiego⁴, i obok latopisarskiej *Powieści lat minionych*, *Słowa o wyprawie Igora*, homiletyki i *Nauki dla dzieci* Włodzimierza Monomacha wchodzi do podstawowego zasobu oryginalnych dzieł piśmiennictwa Rusi Kijowskiej, stanowiącego pierwszy etap w rozwoju późniejszych odrębnych literatur trzech narodowości wschodniosłowiańskich. To miejsce wyznaczają mu zarówno wysokie walory ideowe (gloryfikacja klasztoru jako centrum duchowości i kultury, pochwała Kijowa i jego cerkwi jako rękoiemi jedności Rusi w obliczu następstw rozdrobienia feudalnego, przeniesienia się centrum życia prawosławnego na północny wschód i najazdu Tatarów⁵) i treściowe (swoista synteza materiału historycznego z elementami legendarno-podaniowymi, sfery religijno-duchowej człowieka średniowiecza i życia obyczajowego), jak i wartości czysto literackie (połączenie cech tradycyjnej literatury hagiograficznej z przekazami ustnymi, ludowymi, charakterystyczny psychologizm w kreśleniu wizerunków ludzkich skojarzony z dokumentalizmem obyczajowym i poetycką fantazją) oraz niezwykła, nie mająca analogii, skomplikowana geneza. Jego jądro najstarsze to relacje historyczne i przekazy legendowe o klasztorze pieczerskim z wieku XI, zrąb zasadniczy zaś – opowieści o mnichach kijowskich, ich klasztorze i centralnej świątyni, Uspieńskim Soborze (katedra Zaśnięcia NMP), zebrane i złożone w cykl w latach 20-ych XIII wieku jako ilustracja i egzemplifikacja do listów wymienionych pomiędzy biskupem włodzimierskim Symeonem oraz mnichem Polikarpem i ihumenem Akindinem z klasztoru kijowskiego.

Otrzymał więc swą zasadniczą postać już w wieku XIII, na przełomie okresu kijowskiego i doby rozdrobienia oraz niewoli tatarskiej, *Pateryk* jednak, będąc jednym z najbardziej popularnych i czytanych zabytków literackich, żył nadal, a więc także ulegał dalszym przeobrażeniom; powstało kilka jego nowych redakcji, zachowała się także spora ilość kopii rękopiśmiennych. W roku 1406 ukształtowała się jego tzw. redakcja Arsenjewowska⁶; twerski biskup Arseniusz, sam niegdyś zakonnik tego klasz-

³ И. У. Будовниц, Словарь русской, украинской и белорусской письменности и литературы до XVIII века. Издательство Академии Наук СССР, Москва 1962, 210; История русской литературы в трех томах. Главный редактор Д. Д. Благой. Том I (Литература X–XVIII веков). Издательство Академии Наук СССР, Москва–Ленинград 1958, 33 i 68 oraz 659 i 662.

⁴ История русской литературы в трех томах, wydanie cytowane, tom I, 130–133.

⁵ Художественная проза Киевской Руси XI–XIII веков. Составление, переводы и примечания И. П. Еремина и Д. С. Лихачева, вступительная статья Д. С. Лихачева, 317–326, tu: 322.

⁶ История русской литературы. Том II: Литература 1220–1580 гг., часть первая. Издательство Академии Наук, Москва–Ленинград 1946, 242.

toru, przeredagował dla potrzeb miejscowego, lokalno-dzielniczego piśmiennictwa kijowski zbiór hagiograficzny, usuwając niektóre fragmenty, zwłaszcza pierwotną część epistolarną (pozostałości cyklu listów między trzema zakonnikami klasztoru), inaczej, według nowego planu komponując poszczególne żywoty i uzupełniając je o nowe materiały hagiograficzne na temat osoby założyciela klasztoru, Teodozjusza, oraz początków tego sanktuarium. W ten sposób dawny zabytek okresu Rusi Kijowskiej, w nowej, zmodernizowanej szacie kompozycyjno-gatunkowej i z nowymi akcentami ideowymi zaczął swą służbę w odmiennym, tym razem północno-ruskim kontekście religijno-kulturowym.

W tym samym jeszcze stuleciu XV, w latach 1460–62, *Pateryk* przyjął kolejną postać tzw. redakcji Kasjanowskich⁷. Zakonnik pieczerski, Kasjan Kryłozanin raz jeszcze przekomponował zbiór uzupełniając go przy tym nowymi materiałami kronikarskimi (np. opis przeniesienia relikwii Teodozjusza pióra słynnego latopisarza Nestora) i modernizując szatę słowną, głównie w zakresie leksyki i z uwzględnieniem potrzeb miejscowego, a więc już południowo-ruskiego, czyli ukraińskiego użytkownika piętnastowiecznego. Ten sam autor po dwóch latach raz jeszcze zabytek przerobił, nadając materiałowi układ chronologiczny i dokonując licznych zmian i uzupełnień. Ta tzw. »druga redakcja Kasjanowska« stała się podstawą wszystkich dalszych przeróbek zabytku na gruncie już ukraińskim w ciągu wieku XVII.

Dzięki więc takim przekształceniom *Pateryk* wszedł na stałe w krwioobieg życia literackiego różnych okresów i zakresów piśmiennictwa staroruskiego, by od doby kijowskiej poczynając, przez stadium piśmiennictwa dzielnicowo-terytorialnego (twerskiego i południoworuskiego, kijowskiego) stać się nieodłączną częścią składową narodowej już, staroukraińskiej literatury siedemnastowiecznej. Tu zaś jego literacko-kulturowa misja znów się zintensyfikowała i wzbogaciła przyjmując nowe funkcje ideowe i artystyczne, przy czym, jak cała zresztą niemal ówczesna literatura tego regionu i wszystkie dziedziny życia umysłowego ziem wschodnio- i południoworuskich, *Pateryk kijowski* wszedł – trochę niespodziewanie – w pewne wyraźne koneksje z polską tradycją literacką, więc, stał się w jakimś stopniu faktem polskiego życia literackiego.

* * *

Począwszy od roku 1635 zaczyna się nowa egzystencja starożytnego ruskiego zabytku, który teraz, otrzymawszy dwie różne szaty językowe, rozchodzi się szeroko w postaci drukowanej i rękopiśmiennej, stając się jedną z najbardziej popularnych, jak się okazuje niemal doszczętnie zacytowanych ksiązek staroruskich. W tym właśnie roku drukarnia kijowskiej Ławry Pieczerskiej wypuściła – jako jeden z liczniejszych w owym okresie druków polskich na Ukrainie – nowy wariant interesującej nas tu kompilacji hagiograficznej, noszący tym razem taki typowy dla epoki baroku tytuł: *Paterikon, abo Żywoty S.S. Ojców Pieczarskich, obszernie słowieńskim językiem przez świętego Nestora, zakonnika i latopisca russkiego przedtym napisany, teraz zaś z greckich, łacińskich, słowieńskich i polskich pisarzów objaśniony i krócej podany przez wielebnego w Bogu*

⁷ Історія української літератури в восьми томах. Том перший: Давня література (XI – перша половина XVIII ст.), Київ 1967, 129–130.

*Ojca Sylwestra Kossowa, episkopa mścislawskiego, orszańskiego i mohilewskiego*⁸.

A więc kolejny, teraz już siedemnastowieczny wariant *Pateryka*, ujęty dla odmiany w polski kształt językowy i po raz pierwszy w postaci książkowej, drukowanej wydany, ukazywał się jako dzieło firmowane przez dwóch aż autorów: Nestora – hagiografa i kronikarza z przełomu XI i XII wieku, autora jednej z redakcji *Powieści lat minionych*, a także twórcy żywotów pierwszych ruskich świętych: Teodozjusza oraz braci Borysa i Gleba (do zbioru w wieku XV włączono jedynie żywot założyciela klasztoru, Teodozjusza), i przez Sylwestra Kossowa, wysokiego hierarchę ówczesnej cerkwi ruskiej, a równocześnie teologa-polemisty i pisarza polsko-ukraińskiego⁹. Obecność w tytule obu tych nazwisk, obok innych też elementów nowej redakcji szacownego zabytku, nadawała tej pozycji wydawniczej specjalnego splendoru, zwłaszcza że przygotowana i ogłoszona ona była s określonym ideowym wydźwiękiem, jako wystąpienie polemiczne w obronie prawosławia w ogóle, a praw, zasług i aspiracji cerkwi kijowskiej w szczególności, kwestionowanych w toku toczącej się w Rzeczypospolitej przez cały wiek siedemnasty, a zapoczątkowanej unią brzeską roku 1596, dyskusji międzywyznaniowej pomiędzy katolicyzmem i unitami a prawosławnymi. Powołując się więc na swego świątobliwego autora-poprzednika (na zasadzie *pars pro toto* uznawanego tu, oczywiście niesłusznie, za twórcę całej kompilacji), metropolita kijowski (1647–1657) i były prefekt oraz wykładowca miejscowej klasztornej szkoły (późniejszego słynnego Kolegium i Akademii Mohylańskiej), a wcześniej jeszcze uczeń polskich szkół jezuickich i słuchacz Akademii Zamojskiej, nie tyle tłumaczy, transponuje na język polski szacowny zabytek staroruski, co pisze go niejako na nowo, daje jego odmienny w sensie kompozycji, ukształtowania językowego oraz sensu ideowego wariant.

Cel kolejnej już redakcji *Pateryka* nadrzędny – podnieść w oczach własnych wiernych godność prawosławia i odeprzeć zarzuty jego przeciwników, kwestionujących ze stanowiska katolickiego lub protestanckiego kanoniczność hierarchii kijowskiej, ortodoksyjność miejscowej cerkwi, sposób przyjęcia przez Ruś chrześcijaństwa¹⁰ – osiąga autor przez wyeksponowanie spraw w tym kościele najczcigodniejszych, które najbardziej o jego świętości i prawdziwości jego wiary mogą świadczyć, a więc dziejów kijowskiego sanktuarium, uosobionych w jego budowlach sakralnych, w relikwiach jego zakonników cudownie zachowanych i powszechnie czczonych, w ich świątobliwym życiu, heroicznych czynach i naukach. Równocześnie Sylwester Kossów, uwzględniając fakt wielkiej popularności na gruncie ruskim polsko-katolickiego piśmiennictwa religijnego, a szczególnie literatury hagiograficznej, zwłaszcza w postaci głośnego dzieła Piotra Skargi *Żywoty świętych* (1579), i będąc sam człowiekiem określonej orientacji kulturowej, mocno związanej z tradycjami umysłowości i estetyki barokowej w jej polsko-łacińskim,

⁸ Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut». 2: Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe A – M. Państwowy Instytut Wydawniczy (Warszawa) 1964, 397; Українські письменники Біо-бібліографічний словник. Том перший: Давня українська література (XI–XVIII ст. ст.) Уклад А. Е. Махновець, Київ 1960, 385–389 (tu pełny wykaz literatury krytycznej).

⁹ R. Łużny, Kossów Sylwester. Polski Słownik Biograficzny, tom XIV/3, z. 62, szpalta 325–327.

¹⁰ Історія української літератури в восьми томах, том I, wydanie cytowane, 289.

sarmackim wydaniu, przetransponowuje staroruski zbiór hagiograficzny w inny klimat myślowy i odmienne konwencje literackie, pisze go jakby raz jeszcze nie tylko w sensie czysto językowym, by przez to ułatwić percepcję czytelniczą ludziom innej już, nowej epoki literackiej, kształconym na innych niż czytelnicy dawniejsi wzorach.

Jak ustalił drogą wnikliwych zestawień polskiej wersji Pateryka z jego redakcją staroruską (Kasjanowską z r. 1462) Włodzimierz Pieriec¹¹, Sylwester Kossów poddał materiał hagiograficzny daleko idącej obróbce literackiej. Nastąpiło więc dalsze ujednoczenie w zakresie kompozycji zewnętrznej i form narracji: usunięto ostatecznie ślady pierwotnej struktury epistolarniej zbioru (inicjujący całość list bp. Szymona, wzmianki o nim i jego korespondencje-rozmówcy Polikarpie jako współautorach całości). Skrócono znacznie poszczególne żywoty ujednoczając równocześnie ich formę narracyjną. Nadano wreszcie całej relacji żywotopisarskiej nowy zupełnie szlif czy ton, w sposób niekiedy istotny zmieniający zarówno sferę treściową relacji biografistycznej jak i jej stylowy wystrój. I tu właśnie najsilniej – jak podkreśla wymieniony badacz – zaważył wpływ dzieła Piotra Skargi¹², z którym przecież Kossów pisząc swe dzieło równocześnie wyraźnie polemizował.

Przede wszystkim więc widać tu dążenie, zgodne zresztą z duchem czasu (ożywienie zainteresowań historiografią, nowy rozwój kronikarstwa, przekłady i przeróbki europejskich kompilacji erudycyjnych, działalność szkół), by nadać całej opowieści o świętych pieczerskich charakter relacji ukonkretnionej, dokumentowanej mniej lub bardziej ścisłymi danymi o chronologii i następstwie opisywanych wydarzeń, datami życia i działalności poszczególnych postaci. Jak pisze najnowszy badacz zabytku, Ludmiła Nodzyńska, »obszerny i rzetelny komentarz historyczny, w którym oprócz kronik ruskich i dokumentów cerkiewnych autor szeroko wykorzystał kroniki polskie«¹³, zwłaszcza dzieło Macieja Strykowskiego, stanowi ważną część wyposażenia literackiego *Paterykonu* i przydaje mu cech poważnego przedsięwzięcia nie tylko polemicznego czy dewocyjnego. Temu samemu celowi służy wyraźne eksponowanie i uwypuklenie wszystkich tych momentów z dziejów kijowskiego klasztoru, które wiążą je z historią, z tokiem wydarzeń państwowych i ogólnospołecznych, a więc z życiem dworu książęcego, z członkami rodziny panującej. Redaktor siedemnastowieczny jest już też bardziej krytyczny, niż jego poprzednicy, kiedy musi relacjonować te epizody z życia swych bohaterów, w których ujawnia się ich związek ze światem nadprzyrodzonym, ze sferą zła i grzechu, uosobionego w tym średniowiecznym dziele hagiograficznym w plastycznie, a nawet dosadnie przedstawianych działaniach »nieczystej siły« i w konkretnych wizerunkach »złych duchów«, biesów.

Sens ideowy dzieła, jego wyraźnie się ujawniająca wychowawcza funkcjonalność, można by rzec po dzisiejszemu propagandowość, »użyteczność«, realizowały się nie

¹¹ В. Н. Перетц, Киево-печерский патерик в польском и украинском переводе. Славянская филология. Сборник статей, III (Академия Наук СССР. Советский комитет славистов. IV Международный съезд славистов), Москва 1958, 174–210.

¹² Tamże, 176 i passim.

¹³ Paterikon, abo Żywoty s.s. Ojców Pieczarskich ..., wydanie cytowane, 97 (cytuje za: В. Н. Перетц, Киево-печерский патерик ..., 178.

tylko przez sam fakt przypomnienia rzeczy – chociaż czcigodnych i wzniosłych, ale już odległych, należących do zamierzchłej przeszłości, nawet przy założeniu, że się to robi już inaczej niż dawniej, zgodnie ze świadomością współczesną oraz potrzebami człowieka nowej epoki. Sylwester Kossów, oczyszczając swój pierwowzór ze wszystkiego, co uważał za zbyt ciche i nieaktualne, skracając go i czyniąc bardziej komunikatywnym, konkretnym i wiarygodnym, równocześnie nie poskąpił miejsca i wysiłków autorskich na to, by nadać ujęciom żywotopisarskim nowy, odmienny treściowy i estetyczny walor. Celowi temu zaś służyły, obok rozlicznych przekomponowań, emendacji i skrótów, przede wszystkim liczne elementy dodatkowego literackiego wyposażenia, a więc zarówno na nowo napisane partie i ustępy tekstu jak i przeredagowane fragmenty przekazu dawnego, piętnastowiecznego.

Przyjęły one postać bądź specjalnego wstępu do całości oraz wprowadzeń-przedmów do poszczególnych żywotów, a także osobnych traktatów o charakterze polemicznym, bądź też rozlicznych wstawek, uściśleń, porównań, paralel i odautorskich uogólnień, zwłaszcza emocjonalnie i dyskursywnie zabarwionych zwrotów do czytelnika-słuchacza. Czasami będzie to jakby uwznioślające przedmiot opisu lub idealizujące postać wycienianie rysunku czy maźnięcie pędzlem, niekiedy – rezygnacja ze zbyt prostodusznego czy dosadnego wyrażenia lub zwrotu staroruskiego hagiografa, jeszcze kiedy indziej – wtrącone mimochodem obrazowe, soczyste porównanie czy przysłowie lub porzekadło (w rodzaju: *»Ów nieborak, rad będąc bardziej by i tyczanemu żywotowi, niżli jedwabnej śmierci, już prawie zdesperowawszy o żywocie swym, kazał się nieść do św. Pieczerskiego, słysząc często i gęsto o jego uleczeniach«*¹⁴). Te ostatnie przykłady modernizacji wystroju stylowego mają oczywiście tę samą proveniencję, co i barokowa »polifoniczność« języka ówczesnych ruskich dramaturgów, poetów-panegirystów, a zwłaszcza kaznodziejów i mówców, którzy na wzór swych polskich mistrzów wymowy, nauczycieli poetyki i retoryki oraz głośnych oratorów w rodzaju dominikana Fabiana Birkowskiego czy jezuity Jana Kwiatkiewicza, nie mówiąc już o samym Piotrze Skardze, inkrustowali swe wypowiedzi ustne i pisemne nazwami antycznymi, okraszali plastycznymi czy dosadnymi wyrażeniami i porównaniami, makaronizowali w płaszczyźnie leksyki i składni, ale też kształtowali retorycznie, zgodnie z ówczesną świadomością i smakiem, jako oddziaływanie słowem wielce literacko atrakcyjne, a więc także skuteczne.

Szczególnie ciekawe są te Kossowowskie uzupełnienia i amplifikacyjne rozszerzenia tekstu, w których daje on upust swej erudycji i elokwencji, a więc wszelkiego rodzaju nawiązania i dygresje, porównania i paralelizmy o tematyce teologicznej, historycznej lub obyczajowej, a zwłaszcza uogólnienia i nauki moralne wyciągane z nich na użytek duszny lub ujmowane w postaci gotowych rad życiowych, wniosków, aforyzmów czy »złotych myśli«. Raz będzie to np. przytoczona z innego źródła – staroruskiego żywotu świętych pustelników i ascetów wschodnich, Barlaama i Jozafata – budująca historia królewicza indyjskiego Joasafa-Jozafata, wykorzystana tu jako *exemplum* ilustrujące paterykowy żywot Mikołaja Bogobożnego, w świecie – księcia czernihowskiego. Kiedy indziej – polemiczna wycieczka antyprotestancka (w rodzaju: *»Ucz się, heretyku, że obrazy są wdzięcz-*

¹⁴ L. Nodzyńska, Pateryk Kijowsko-Pieczerski. Dzieje zabytku w Polsce. Slavica Wratislaviensia. II (Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 129), Wrocław 1971, 5–27.

ne Matce Bożej¹⁵), lub retoryczna obrazowa konstatacja, zwrot czy argument («Jeszcze w pieluszkach zwykła Mądrość Przedwieczna miłość swoją rozżarzać w tym człowieku, którego na służbę do siebie ciągnie. W klar to każdy obaczy, który żywot św. Antoniego Pieczarskiego na zdrową rozsądku szalę włoży»¹⁶). Bardzo często przyjmują one formę apostrof do »prawosławnego, przezacnego narodu« czy »prawosławnego czytelnika«, mówią o ziemi ojczystej, o »Roksolańskim państwie«, przynoszą naukę »prawosławnym żołnierzom« i pochwałę miejscowej cerkwi oraz jej kijowskiego sanktuarium. Jak wykazały badania, szczególnie znacznym zmianom, a więc zarówno skrótom, przekomponowaniu jak i rozbudowie i uzupełnieniom poddana została w redakcji Kossowa ta część *Pateryka*, którą określał tytuł jako napisaną przez »świętego Nestora ... latopisca«, a więc obszerny żywot założyciela Pieczerskiej Ławry, św. Teodozjusza. Tu właśnie najpełniej wyraziła się istota tego, co redaktor-wydawca określał w tymże tytule jako »z greckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzy objaśnione i krócej podane«.

Paterykowa edycja z roku 1635, pierwsze w ogóle całościowe, pełne wydanie zabytku staroruskiego drukiem (i to właśnie po polsku) na tyle spopularyzowała samo trzynastowieczne dzieło, że wkrótce, uwzględniając potrzeby szerszych rzesz użytkowników, zaczęto upowszechniać je przez tłumaczenia na język cerkiewno-ukraiński. Powstawały więc w stuleciu XVII oraz na początku wieku XVIII przekłady na »prostą mowę« miejscową, cyrkulujące zarówno w postaci tłumaczenia całkowitego jak i częściowych jego odpisów, zachowanych w ukraińskich i białoruskich zbiorach rękopiśmiennych. Ciekawe przy tym, że podstawą tłumaczeń była zarówno ta sama piętnastowieczna tzw. druga redakcja Kasjanowska, jak i przeróbka Sylwestra Kossowa. Włodzimierz Pierietc odnalazł, opisał i zbadał w swoim czasie dwanaście takich fragmentów przekładu z pełnej polskiej wersji *Paterykonu* oraz cztery tłumaczenia Kossowowej redakcji Nestorowego żywotu Teodozjusza¹⁷, różniące się znacznie pomiędzy sobą zarówno pod względem kompletności materiału treściowego jak i zwłaszcza szaty słownej, wykazujące różny stopień wierności, a właściwie zależności od języka oryginału polskiego, i różne stadia procesu jego »ukrainizacji« czy »białorutenizacji«¹⁸.

Niezależnie od tych przedsięwzięć translatorskich powstał w oparciu wprost o redakcję Kasjanowską zachowany w jedynym rękopisie przekład Józefa Tryzny, archimandryty Klasztoru Pieczerskiego w latach 1647–1655, i tłumaczenie-przeróbka Kalistrata Chołoszewskiego oraz Tarasa Rybsowicza, zakonników klasztoru w Hadziaczu¹⁹. Rok 1661 przynosi następne, drugie już wydanie *Pateryka*, tym razem w ówczesnym »cerkiewnoruskim« języku używanym przez autorów dzieł o tematyce religijno-cerkiewnej, wznawiane jeszcze później z pewnymi zmianami w latach 1678 oraz 1708. Edycja ta powstała w wyniku skompilowania redakcji Kossowowskiej z tą postacią, jaką zbiorowi nadał Józef Tryzna. W ten sposób dzieło Kossowa z roku 1635 – jego polski wariant

¹⁵ Paterikon, abo Żywoty..., 154 (cytuje za: В. Н. Перетц, Киево-печерский патерик..., 178.

¹⁶ Tamże, 17.

¹⁷ В. Н. Перетц, dzieło cytowane, 188 i nn.

¹⁸ Tamże, 204 i n.

¹⁹ Історія української літератури в восьми томах, том I, 289.

Pateryka – zaowocowało raz jeszcze, inspirując literackie i religijne przedsięwzięcia także w drugiej połowie tego stulecia. Zresztą oddziaływało tak już wcześniej, bo pod wpływem tegoż samego *Paterykonu* w roku 1638 inny zakonnik pieczerski, Atanazy Kalnofojski, przygotował i ogłosił z inicjatywy metropolity kijowskiego Piotra Mohyły jakby kontynuację zbioru kijowsko-pieczerskiego. Jego napisane po polsku *Teraturgema, lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym Monasteru Pieczerskim kijowskim...* przedstawiały jakby dalsze dzieje klasztoru, jego późniejszą historię pisaną już dzięki nadprzyrodzonym działaniom jego dawniejszych świątobliwych mieszkańców oraz cudami słynącej ikony Bogarodzicy z klasztornej Soboru Uspieńskiego.

* * *

Jak z przypomnianych tu faktów widać, staro-cerkiewno-słowiański Pateryk zajmował w dziejach piśmiennictw narodowych Słowian Wschodnich miejsce wcale nie marginalne. Stał się on, jeszcze w większym stopniu niż inne gatunki literatury religijnej, w tym także pozostałe odmiany hagiografii, nieodłączną częścią składową całego piśmiennictwa staroruskiego i czynnikiem, który włączony był długo i owocnie w główne procesy kulturowe tych ziem. Jego rola specjalnie się uobecniła i zintensyfikowała w stuleciu siedemnastym, a więc pod koniec epoki staroruskiej, by jako jeden ze składników bogatej i długo jeszcze płodnej tradycji zasilać potem różne nurty i wątki myślowe i artystyczne rosyjskiej literatury nowożytnej i współczesnej. Linia, a może raczej wątek czy pasmo »paterykowskie«, hagiograficzne tej tradycji staroruskiej da się łatwo wyodrębnić w działalności twórczej wielu reprezentantów rosyjskiej osiemnasto-, dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej kultury, w wynikach trudu artystycznego i naukowego, a więc w dziełach malarskich i muzycznych, w zabytkach budownictwa sakralnego oraz ich wystroju, w twórczości ludu i w pracach uczonych, w myśli filozoficzno-religijnej i w duchowości, a przede wszystkim w spuściźnie pisarskiej wielu rosyjskich autorów, by wymienić tylko nazwiska najbardziej znaczne: Hercena, Lwa Tołstoja, Leskowa, Mielnikowa-Pieczerskiego, Kuprina.

Sažetak

KIJEVSKA VARIJANTA CRKVENOSLAVENSKOG PATERIKA IZ 17. ST.

Polazeći od podsjećanja na jasnu i općepoznatu činjenicu da je Paterik kao specifična vrsta hagiografske pismenosti odigrao u književnom životu Istočnih Slavena važnu ulogu, autor se koncentrira na jednu od brojnih zbirki životopisa toga tipa u Rusiji, na tzv. Kijevsko-pečorski paterik. Ovdje su navedeni najvažniji podaci iz sudbine te zbirke na terenu Ukrajine i Moskovske Rusije, od vremena njihova formiranja kao rezultata složene evolucije u XIII stoljeću, sve do posljednjih promjena i preobražaja u drugoj polovici XVII stoljeća. Zatim je precizno objašnjena poljsko-kijevska verzija Paterika iz 1635. godine, koja je izašla iz pera biskupa Sylwestra Kossowa, a kasnije se spominju njegovi prijevodi na crkvenoukrajinski jezik, dalje se spominju prerade i reedicije u toj jezičnoj verziji iz druge polovine XVII stoljeća i početka XVIII. Autor posebno skreće pažnju na tu promjenu u sferi jezika i na idejno-tematske slojeve spomenika iz XIII stoljeća kojima je on podlegao u XVII stoljeću pod utjecajem ondašnje poljske pismenosti (posebice životopisaca svećenika Petra Skarge), a također onih idejnih i estetskih zahtjeva koje je diktirala epoha ukrajinskog književnog baroka.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.